

LEİBNİZ FELSEFESİNDE YALIN TÖZLER KAVRAMI

Yakup ÖZKAN*

Giriş

Leibniz (1646-1716) felsefe tarihinin önemli düşünürlerinden biridir. Rasyonel yöntemi esas alan Leibniz çok geniş bir alanda düşünce üretmiştir. Onun felsefeye önemli katkılarının olduğu kabul edilir.¹ Ben bu yazıda Leibniz'in felsefesinin belki de en temel kavramlarından biri olan yalın tözü incelemeye çalışacağım.

Yalın Tözler ya da Monadlar

Leibniz, Spinoza gibi tek bir tözü ileri sürmez. O, bu konuda çoğulcu bir anlayışa sahiptir. Yani Leibniz, tek bir töz değil, sonsuz tözler çokluğunu kabul eder. Ona göre bileşikler olduğu için yalın (*basit*) tözler olmalıdır. Çünkü bileşik olan yalın olanın bir *yığının*dan ya da *toplağın*dan başka bir şey değildir. Leibniz yalın tözü, *monadla* aynı anlamda kullanır. Ona göre yalın olan, hiçbir parçası olmayandır. Hiçbir parçanın olmadığı yerde de ne uzam, ne şekil ne de bölünebilirlik olanaklıdır. Bu betimlemeler monadın *cisimsel* olmadığı anlamına gelir. Leibniz'e göre bu monadlar doğanın gerçek atomları ve tek bir sözcükle şeylerin öğeleridir. Monad ne bir çözülmeye uğrar ne de onun doğal olarak yok edilmesi tasarlanabilir. Aynı nedenle yalın bir tözün doğallıkla ortaya çıkmasının tasarlanabilir hiçbir yolu da yoktur. Çünkü *monad* bileşim yoluyla oluşturulamaz. Öyleyse monadlar ancak bir kerede ortaya çıkabilir ya da sonlanabilir. Yani monadlar ancak yaratılış yoluyla başlayabilir ve yokediliş yoluyla sonlanabilirler. Oysa bileşik olan parçalar yoluyla ortaya çıkar ya da sonlanır (Leibniz, 2011:1-6. pasaj).

Leibniz'e göre bir monadın kendi içinde başka herhangi bir yaratık tarafından nasıl başkalaştırılabileceğini ya da değiştirilebileceğini açıklamanın bir yolu yoktur. Çünkü

* Doktora Öğrencisi, Sakarya İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Bilim Dalı,

¹ Yardımlı bunları şöyle sıralar: Gerçeklik, Zorunlu ve Olumsal Gerçeklikler, Olanaklı Dünyalar, Yeterli Neden İlkesi (=hiçbir şey bir neden olmaksızın olamaz), Önceden Saptanmış Uyum (=Tanrı evreni öyle bir yolda yaratmıştır ki karşılık düşen manevi (tinsel) ve fiziksel olaylar eşzamanlı olarak yer alırlar), ve Çelişmeme İlkesi (=kendisinden bir çelişkinin türetilebileceği her önerme yanlıştır). Yardımlı'ya göre Leibniz yaşamı boyunca uslaamlama ilkelerinin biçimsel bir simgesel dizgeye, bir düşünce cebirine indirgenebileceği ve tartışmaların bu yöntem yoluyla bir çözüme bağlanabileceği düşüncesi üzerinde çalıştı (Yardımlı, 2011: 107).

onda hiçbir şey yer değiştiremez ve giderek onda uyarılabilecek, yönlendirilebilecek atırılabilir ya da azaltılabilecek hiçbir hareket bile tasarlanamaz. Buna karşın parçalar arasında değişimin olduğu bileşiklerde durum böyle olabilir. Ama monadların bir şeyin içeri girebilmesine ya da dışarı çıkabilmesine izin veren pencereleri yoktur. Buna göre dışarıdan ne töz ne de ilinek bir monada girebilir. Öte yandan monadlar belli niteliklere sahip olmalıdırlar. Yoksa monadlar, varlıklar bile olmayacaklardır.² Eğer monadlar ya da yalın tözler nitelikleri yoluyla ayırt edilmeselerdi, şeylerde herhangi bir değişim saptamanın hiçbir yolu olmazdı. Çünkü bileşikte bulunan yalnızca onun yalın bileşenlerinden gelebilir. Eğer monadlar niteliksiz olsalardı birbirlerinden ayırt edilemez olurlardı. Çünkü onlar, nicelikte ayrı değildirlar. Öyleyse her monadın veya yalın tözün başka her birinden ayrı olması zorunludur. Çünkü doğada hiçbir zaman biri eksiksiz olarak öteki gibi olan ve aralarında bir iç ayırım ya da özünü bir belirlilik üzerine dayalı bir ayırım bulmanın olanaksız olduğu iki Varlık yoktur (Leibniz, 2011: 7-9). Yani her bir monad nitel ve özünü olarak başka her monaddan ayrıdır (Copleston, 1996: 39).

Leibniz'e göre yaratılmış her varlık ve dolayısıyla yaratılmış monad değişime açıktır. Ayrıca bu değişim monadların her birinde sürekli dir. Bu uslamalardan monadların doğal değişimlerinin bir *iç ilkedden* geldiği çıkar. Çünkü bir dış nedenin onların içinde hiçbir etkisi olamaz. Ama değişim ilkesinin yanısıra bir de *değişenin bir ayrıntısı* olmalıdır. Bu, bir bakıma yalın tözlerin tikellik ve türlü lüğünü oluşturur. Bu ayrıntı birimdeki ya da yalın olandaki bir çokluğu kuşatıyor olmalıdır. Çünkü tüm doğal değişimler dereceli olarak yer aldığı için, bir şey değişirken bir başkası kalır. Buna göre yalın tözde bir değışkiler ve ilişkiler çoğulluğu olmalıdır; her ne kadar kendisinin parçaları olmasa da. Leibniz'e göre birimdeki ya da yalın tözdeki bir çokluğu kuşatan ve temsil eden geçici durum, *algı* denilen şeyden başkası değildir. Bu algı tamalgıdan ya da bilinçten ayırt edilmelidir. Bir algıdan bir başkasına değışime ya da geçişe götüren içsel ilkenin eylemine istek (*appetition*) denebilir. İtki (*l'appétit*) yöneldiği algının bütününe her zaman tam olarak erişemez, ama her zaman onun bir bölümünü elde eder ve yeni algılara erişir (Leibniz, 2011: 10-15). Kısaca, bir anlamda, her bir monad sahip olduğu *algı* ve *itki* derecesinde birbirinden ayrılır (Copleston, 1996: 39).

² Burada *varlık* ve *nitelik* arasındaki bağıntı dikkat çekicidir. Hegel *Mantık Bilimi*'nde varlık kavramından hemen sonra nitelik kavramını ele alır ve iki kavram arasındaki bağıntıyı gösterir. Üçüncü olarak da *nicelik* kavramını ele alır. Ona göre *nicelik* kavramı belli bir yere kadar varlığa ilgisizdir.

Leibniz'e göre, bilincinde olduğumuz en küçük düşüncenin kendi içinde, nesnedeki bir türlülüğü kapsadığını bulduğumuz zaman, yalın tözdeki çokluğun bir deneyimini ediniriz. Başka bir ifadeyle *en küçük düşüncede* bir nesneye ait *türlülüğün* olabilmesi, yalın tözün barındırdığı çokluğa ilişkin bir deneyim olur. Böylece ruhun, yalın bir töz olduğunu kabul eden herkes monaddaki bu çokluğu da kabul etmelidir. Leibniz'in burada tanıtlamaya çalıştığı şey monadın kendi içinde bir çokluğa sahip olduğudur. Ona göre, yalın bir tözde *algılardan* ve *değişimlerinden* başka hiçbir şey bulunamaz. Monadın tüm *içsel eylemi* de yalnızca bunlardan oluşur (Leibniz, 2011: 16-17. pasajlar).

Leibniz'e göre tüm yalın tözlere ya da yaratılmış monadlara *entelekiler* denebilir. Çünkü monadlar, kendilerinde belli bir *eksiksizlik/mükemmellik* taşırlar. Belli bir yeterlik vardır ki onları kendi içsel etkinliklerinin kaynağı ve böylece deyim yerindeyse cisimsel olmayan otomatlar yapar (Leibniz, 2011: 18). Her bir töz ya da monad kendi etkinliklerinin ilkesi ve kaynağıdır. Onlar *etkinlik* ve *kendini-geliştirme* yönünde bir *iç eğilim* gösterirler. Bu, *enteleki* ya da tözsel biçimin etkinleşmek için dışsal bir uyarı gerektiren salt bir eylemde bulunma gizliliği olarak düşünülmemesi gerekir.³ Leibniz'in bir *conatus* ya da olumlu eylem eğilimi dediği şeyi içerir ki engellenmedikçe kaçınılmaz olarak kendini edimselleştirir.⁴ Bu durum *kuvvet*, *enerji* ve *etkinlik* gibi niteliklerin tözlerin özüne ilişkin olduklarını gösterir. Bunlar tözü eyleme yetenekli varlık kılar. Töz yalnızca etkinliğin kendisi değildir; etkinlik bir tözün etkinliğidir. Bu şu anlama gelir. Monadda bir etkinlik ilkesi ya da ilkel bir kuvvet vardır ki monadın edimsel ardışık etkinliklerinden ayırt edilebilir.⁵ Yani monadın sahip olduğu *etkinlik ilkesi*, kendisi sayesinde monaddan meydana gelen etkinliktен ayrıdır. Bu bağlamda Leibniz'in bir ifadesi şöyledir: “*O zaman tözsel biçimlerin (form) doğasının kuvvetten oluştuğunu buldum.*” Buna göre monadın doğası kuvvetten oluşur. Gerçi her monad bir *etkinlik ilkesi* ya da tözsel biçim yani *kuvvet* kapsıyor olsa da yaratılmış hiçbir monad, “birincil”

³ Yani gizlilikten edimselliğe çıkmak için etkin aklın etkisini bekleyen edilgin veya maddesel akıl gibi anlaşılmalıdır.

⁴ Ama edilgin akıl, etkin aklın yardımı olmadıkça etkinleşemez. Dolayısıyla monaddaki yeterlik ilkesi, etkinliğe geçebilmek için dışarıdan bir uyarıcıya ihtiyaç duymaz; yeter ki engellenmesin.

⁵ Bu uslamlama, İbn Rüşd'ün heyulani aklın doğasını ortaya koyarken ileri sürdüğü bir uslamlamayı andırır ki şöyledir: Heyulani veya maddesel ya da edilgin akıl kavradığı suretlerden farklıdır. Yani bu akıl kavradığı suretle özdeşleşmez. Edilgin akıl suretleri alır, ama onlardan biri olmaz.

ya da “ilk madde” denilen bir bileşenden yoksun değildir. Bununla birlikte, birincil madde yaratılmış her monada yüklendiği için, cisimselliği ima ediyor olarak anlaşılmalıdır. Çünkü birincil madde, kütleden ya da içine-işlenemezlik ve uzamdan oluşmaz; gerçi bunun için bir yatkınlığı olsa da. Bu durum, yaratılmış tözün özüne aittir ve herhangi bir sıradan anlamda maddeye olmaktan çok Skolastik “gizilliğe/kuvvelik” daha yatkındır. Leibniz’e göre yaratılmış her tözde birincil maddenin olduğunu söylemek yaratılmış tözün sınırlı ve eksikli olduğunu söylemektir. Bu eksiklik ve edilginlik karışık algılarda gösterilir. Monadlar arı kuvvetler değildir. Onlar yalnızca eylemlerin değil ama dirençlerin ya da edilginliklerin de temelleridir ve onların tutkuları karışık algılarda yatar (Copleston, 1996: 40-41). Bütün bu ifadeler monadın doğasının ne olduğuna yönelik getirilen uslamalardır.

Leibniz’e göre bir yalın tözün her şimdiki durumu, doğallıkla önceki durumunun bir sonucudur. Monadda şimdiki durum ise geleceğe gebedir. Çünkü bir algı doğallıkla ancak bir başka algıdan doğabilir; tıpkı bir hareketin doğallıkla ancak bir hareketten gelebilmesi gibi. Leibniz buna şöyle bir örnek verir: Baygınlıktan uyanan biri algılarını ayırmsadığına göre onları uyanmadan önce taşımış olmalıdır üstelik onları ayırmsamasa bile. Öyleyse, eğer algılarımızda ayırt edilen hiçbir şey, deyim yerindeyse öne çıkmış ve çok çarpıcı hiçbir şey olmamış olsaydı, her zaman bir baygınlık durumunda kalırdık. Ona göre bütünüyle çıplak monadların durumu budur (Leibniz, 2011: 22-24).

Yaratılmış tözün Tanrı ve başka bir yaratılmış tözle ilişkisine gelince, Leibniz’e göre yalnızca Tanrı birincil Birim ya da kökensel yalın Tözdür ki, tüm yaratılmış ya da türevsel monadlar onun ürünleridirler. Monadlar andan ana Tanrısallığın sürekli çakışları yoluyla doğarlar. Çakışlar özü sınırlı olmak olan yaratılmış varlığın alıcılığı tarafından sınırlanırlar. Ayrıca her şeyin kaynağı olan *Güç* ve sonra ideaların ayrıntısını kapsayan Bilgi ve son olarak en iyi olanın ilkesine göre değişimler ve ürünler ortaya koyan İrade Tanrı’dadır. Bu yüklemeler yaratılmış monadlarda özneye ya da temele, algı yetisine ve isteme yetisine karşılık düşerler. Yani Güç özneye veya temele, Bilgi algı yetisine, İrade ise isteme yetisine karşılık düşer. Ama Tanrı’da bu yüklemeler mutlak olarak sonsuz ya da eksiksizdir. Yaratılmış monadlarda ya da entelekilerde yalnızca monadın mükemmellik derecesine göre bu yüklemelere öykümler vardır (Leibniz, 2011: 47-48).

Leibniz'e göre yaratılmış monadın mükemmel olduğu düzeye dek dışsal olarak *etkin*, mükemmel olmadığı düzeye dek de bir başkasına karşı *edilgin* olduğu söylenir. Böylece monada *seçik* olarak algıladığı sürece *etkinlik*, algıları *karışık* olduğu sürece *edilginlik* yüklenir. Yalın tözlerde veya monadlarda bir monadın öteki üzerindeki nüfuzu yalnızca idealdir ve etkisi ancak Tanrı'nın araya girmesi ile yer alabilir. Ama bu, ancak Tanrı'nın idealarında bir monad şeylerin başlangıcından bu yana öteki monadları düzenlerken Tanrı'nın onu dikkate alması gerektiğini haklı olarak ileri sürebiliyorsa gerçekleşir. Çünkü yaratılmış bir monadın bir başkasının iç varlığı üzerinde bir fiziksel etkisi olamayacağı için, biri ötekine ancak bu yolla bağımlı olabilir. Buna göre, yaratılmış şeyler arasında etkinlikler ve edilginlikler karşılıklıdır. Çünkü Tanrı, iki yalın tözü karşılaştırırken, her birinde onu bir diğerine uyum sağlamaya zorlayacak nedenler bulur. Sonuç olarak belli bakımlardan etkin olan şey başka bir bakış açısından edilgindir: onda seçik olarak bildiğimiz şey bir başkasında yer alanın nedenini vermeye hizmet ettiği sürece, etkin; onda yer alanın nedeni seçik olarak bir başkasında bilinende bulunduğu sürece, edilgindir (Leibniz, 2011: 49-52).

Leibniz'e göre yaratılmış bir şey, diğer tüm yaratılmış şeylerle bir bağ veya uyum içindedir. Bu nedenle de her bir yalın töz, tüm başkalarını anlatan ilişkiler taşır. Dolayısıyla her bir yalın töz, evrenin sürekli canlı bir aynası olur. Bununla birlikte yalın tözlerin sonsuz çokluğundan ötürü sanki o denli değişik evren varmış gibi görünür. Ama aslında bunlar tek bir evrenin her bir monadın değişik bakış noktasına göre perspektifleridirler. Daha açık bir ifadeyle tek bir evren, her bir monadın değişik bakış açısından bir görünüme sahiptir. Leibniz'e göre bu yolla olanaklı en büyük düzen ile birlikte olanaklı en büyük türülülük elde edilir. Yani olanaklı en büyük eksiksizliğe ulaşmanın yolu budur (Leibniz, 2011: 56-58).

Leibniz'e göre Tanrı, bütünü düzenlerken her bir parçaya özellikle her bir *monada*—ki doğası temsil edici bir varlık olmaktır—dikkat eder. Bu nedenle hiçbir şey bir *monad*ı şeylerin yalnızca bir bölümünü temsil etmeye sınırlayamaz. Çünkü bir *monad* diğer tüm şeyleri temsil eder. Ama *bu temsil*, bütün evrendeki tikel şeylerin ayrıntısında yalnızca karışıktır. Bununla birlikte *bu temsil*, şeylerin ancak küçük bir bölümü açısından seçik olabilir. Başka bir deyimle *bu temsil*, monadların her biri ile ilişki içinde en yakın ya da en büyük olanlar açısından seçik olabilir. Yoksa her bir monad bir tanrı olurdu. Öyleyse

monadlar nesnelere açısından değil, ama nesnelere bilgilerini taşımalarının değişik yolları açısından sınırlıdır. Karışık bir yolda tüm *monadlar* sonsuz olan için, bütün olan için çabalarlar; ama seçik algılarının dereceleri yoluyla sınırlanırlar ve ayrımlaşırlar. Leibniz'e göre her cisim, evrende yer alan her şeyin etkisini duyumsar. Öyle ki her şeyi gören biri, her birinde her yerde olmakta olanı ve giderek olmuş olanı ya da olacak olanı bile okuyabilir. Çünkü zamanda olduğu gibi uzayda da uzak olanı şimdide gözleyebilir. Ama bir ruh, kendi içinde ancak onda seçik olarak temsil edileni okuyabilir; onda katlanmış olan her şeyi birden açamaz. Çünkü bunlar sonsuzluğa uzanır. Böylece, yaratılmış her *monad* bütün evreni temsil etse de, özellikle ona *bağlı* olan ve *entelekisi* olduğu cismi daha *seçik* olarak temsil eder. Bu cisim tüm maddenin doluluktaki bağıntısı yoluyla bütün evreni anlattığı için, ruh da tikel bir yolda ona ait olan bu cismi temsil ederken bütün evreni temsil eder (Leibniz, 2011: 60-62).

Sonuç

Leibniz yalın tözü monadla aynı anlamda kullanır. Monad parçasızdır. Bu nedenle onun için, ne uzam, ne şekil ne de bölünebilirlik söz konusudur. Bunlar monadın, cisim olmadığını ifade eder. Böyleyken monadlar bileşikleri oluştururlar. Leibniz'e göre yalın tözler veya monadlar doğanın gerçek atomları ve tek bir sözcükle şeylerin öğeleridirler. Monad ne bir çözülmeye uğrar, ne de doğal olarak yok edilebilir. Aynı şekilde monad, doğallıkla meydana da gelmez. Çünkü monad, bileşim yoluyla oluşturulamaz. Öyleyse monadlar ancak yaratılış yoluyla başlayabilir ve yokediliş yoluyla sonlanabilirler. Çünkü onlar, kökensel yalın bir Töz olan Tanrı tarafından yaratılmışlardır. Leibniz'e göre monadlar penceresizdir. Yani bir monada dışarıdan ne töz ne de iline girebilir. Öte yandan onlar, belli niteliklere sahiptirler. Çünkü eğer monadlar, niteliksiz olsalardı birbirlerinden ayırt edilemez olurlardı. Buna göre her bir monad, bir diğerinden ayrıdır. Yani her bir monad nitel ve özünü olarak başka her monaddan ayrıdır. Bununla birlikte her bir monad yaratılmış olarak değişime açıktır. Değişim monadda süreklidir. Ama onlardaki doğal değişim bir iç ilkedenden gelir. Çünkü onlara dışarıdan bir etki olamaz. Monadlarda *değişim ilkesinin* yanında bir de *değişenin bir ayrıntısı* olmalıdır. Bu, bir bakıma monadın *tikellik* ve *türlülüğünü* oluşturur. Buna göre monadda veya yalın tözde bir *değişikiler* ve *ilişkiler* çoğulluğu olmalıdır; her ne kadar kendisi parçasız olsa da. Monaddaki bir çokluğu kuşatan ve temsil eden geçici durum algı denilen şeyden başkası

değildir. Ama bu *tamalğıdan* ya da *bilinçten* ayırt edilmelidir. Bununla birlikte bir algıdan bir başkasına değişime götüren içsel ilkenin eylemine *istek* denir. İtki veya istek yöneldiği algının bütününe her zaman tam olarak erişemez ama her zaman onun bir bölümünü elde eder ve yeni algılara erişir. Böylece her bir monad sahip olduğu algı ve itki derecesinde birbirinden ayrılır.

Leibniz'e göre tüm yalın tözlere ya da yaratılmış monadlara *entelekiler* denebilir. Çünkü monadlar, kendilerinde belli bir mükemmellik taşırlar. Belli bir yeterlik vardır ki onları kendi içsel etkinliklerinin kaynağı ve böylece cisimsel olmayan otomatlar yapar. Buna göre her bir monad kendi etkinliklerinin ilkesi ve kaynağıdır. Yalın tözler, etkinlik ve kendini-geliştirme yönünde bir iç eğilim gösterirler. Bu halde, bir monad için kuvvet ve etkinlik gibi özsel nitelikler söz konusu olur. Bu nitelikler monadı eyleme yetenekli kılar. Monaddaki *etkinlik ilkesi* ile ondan meydana gelen *etkinlik* aynı değildir. Bunlarla birlikte Leibniz, monadın doğasına bir de *birincil madde* dediği şeyi yükler. Ona göre yaratılmış her tözde *birincil maddenin* olduğunu söylemek yaratılmış tözün sınırlı ve eksikli olduğunu söylemektir. Leibniz'e göre yaratılmış bir şey, diğer tüm yaratılmış şeylerle bir *bağ* veya *uyum* içindedir. Bu nedenle de her bir yalın töz veya monad, tüm başkalarını anlatan ilişkiler taşır. Dolayısıyla her bir yalın töz, evrenin sürekli canlı bir aynası olur. Öyle ki tek bir evren, her bir monadın değişik bakış açısından bir görünüme sahiptir. Bu yolla olanaklı en büyük düzen ile birlikte olanaklı en büyük türülük elde edilir. Çünkü bir monad diğer tüm şeyleri temsil eder. Ama bu temsil, şeylerin büyük çoğunluğu için karışık, küçük bir kısmı için ise seçiktir. Böylece, yaratılmış her monad bütün evreni temsil etse de, özellikle ona bağlı olan ve entelekisi olduğu cismi daha seçik olarak temsil eder.

KAYNAKLAR

Leibniz, *Monadoloji*, (çeviri ve notlar: Aziz Yardımlı), İdea, İstanbul, 2011.

Leibniz, *Monadoloji ve İlgili Yazılar ve Mektuplar*, (derleyen ve çeviren: Devrim Çetinkasap), Pinhan, İstanbul 2011.

Copleston, Leibniz, (çeviri: Aziz Yardımlı), İdea, İstanbul, 2011.